

УДК 37.013

DOI 10.58649/1694-8033-2024-4(120)-4-7

АРКАБАЕВА А.С.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
АРКАБАЕВА А.С.
КНУ имени Ж. Баласагына
ARKABAIEVA A.S.
KNU named after J. Balasagyn

ORCID: 0009-0005-5749-531X

КЫРГЫЗ ЭЛ МУГАЛИМИ ЗАРКУНОВ АСАНДЫН ӨРНӨКТҮҮ ИЛИМИЙ- ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ

ОБРАЗЦОВАЯ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАРОДНОГО
УЧИТЕЛЯ КЫРГЫЗСТАНА ЗАРКУНОВА АСАНА

EXEMPLARY SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF THE PEOPLE'S
TEACHER OF KYRGYZSTAN ASAN ZARKUNOVA

Кыскача мүнөздөмө: Бул илимий макалада Кыргыз Республикасынын Эл мугалими, Нарын мамлекеттик университетинин профессору, филология илимдеринин кандидаты, Заркунов Асандын кыскача өмүр баяны, өрнөктүү илимий-педагогикалык ишмердүүлүгү жөнүндө маалымат берилди. Макалада агайдын педагогика илимине кошкон салымы жана эмгектери кеңири ачыкталып жазылды.

Аннотация: В данной научной статье представлена краткая биография Асана Заркунова, Народного учителя Кыргызской Республики, профессора Нарынского государственного университета, кандидата филологических наук. Отражена его научно-педагогическая деятельность, вклад в педагогическую науку и труды.

Abstract: This scientific article provides information about the brief biography of Asan Zarkunov, a teacher of the People's Republic of the Kyrgyz Republic, professor of Naryn State University, candidate of philological sciences, exemplary scientific and pedagogical activity. In the article, the contribution and works of the teacher to the science of pedagogy were described in detail.

Негизги сөздөр: эл мугалими; манас таануу; заманбап билим берүү; окурман; педагогикалык ишмердүүлүк.

Ключевые слова: народный учитель; манасоведение; современное образование; читатель; педагогическая деятельность.

Keywords: folk teacher; manasovedenie; modern education; reader; pedagogical activity.

Өрнөктүү илимий-педагогикалык ишмер жана Кыргыз Эл мугалими Асан Заркунов бул жарык дүйнөдө 83 жыл жашап, дүйнө менен кош айтышса да, анын эмгектери, жазган чыгармалары, билим берүү системасына кошкон салымы бүгүнкү күнгө чейин биз менен жашап, эч убакта унутулбастан түбөлүккө сакталат. Агайыбыздын чыгармаларын окуган ар бир окурмандын жана окуткан окуучуларынын, студенттеринин да жүрөгүнүн түпкүрүндө жашай бермекчи. Өзүнүн 22-жашынан баштап эмгектенип, талыкпай билим берүүгө кошкон салымы опол тоодой десек жанылышпас элек.

Заркунов Асан 1936-жылы 6-апрелде Нарын облусунун Нарын районуна караштуу Мин-Булак айылында мугалимдердин үй-бүлөсүндө туулган. 1942-жылы Куйбышев

атындагы орто мектебине 1-класска окууга кирип, 7 классты аяктап, 1949-1952-жылдары «Оттук» орто мектебинде окуп, орто билимге ээ болгон.

1952-жылы Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетине окууга тапшырып, аны 1958-жылы аяктаган, ошол эле жылы «Жаш Ленинчил» гезитинин редакциясында адабий кызматкер болуп эмгек жолун баштаган. Жогорку окуу жайда окуп жаткан мезгилде Болот Юнусалиев, Константин Юдахин, Кусеин Карасаев, Самар Мусаев сыяктуу залкар инсандардан таалим алган.

Таалим-тарбия темасындагы алгачкы «Аңгектен качсаң дөңгөккө», «Эртесинде» деген аңгемелери 1958-жылы «Жаш калем» аттуу жаштардын альманах жыйнагында жарык көргөн. Ага чейин бул аңгемелери «Жаш ленинчил» журналынын беттеринде басылды. Ошол эле тарбия темасында «Сыйкырдуу ариптер», «Саякатчы көмөч» повестери жарык көрүп, өзүнчө китеп болуп «Мектеп» басмасынан 1977-жылы чыккан.

1959-жылдан баштап дээрлик кырк жыл бою Куйбышев атындагы (азыркы Актан Тыныбек атындагы) орто мектепте кыргыз тили, адабияты мугалими, анын ичинен чейрек кылымдан ашык убакыт мектептин директору болуп үзүрлүү эмгектенди.

Мектепте иштеген жылдары ал өзүн таланттуу педагог жана иш билги жетекчи катары көрсөтүп, ошондо эле эл оозуна алынган. Ал жетектеген мектеп окуу-тарбия иштеринде жакшы ийгиликтерге жетишип, стандарттык эмес эксперименталдык сабактарды өтүүнү биринчи баштап, район менен областтык деңгээлде алдыңкы мектеп катары таанылган.

1997-2005-жылдары Нарын мамлекеттик университетинде Манас таануудан лекция окуду. 1997-жылдан баштап белгилүү окумуштуу, филология илимдеринин доктору А. Турдугуловдун чакыруусу боюнча Нарын мамлекеттик университетинин филология факультетинде Манас таануу предметинен лекция окуп, практикалык сабактарды ийгиликтүү өткөрүп жүрдү.

Ал өзү лекция окуган Манас таануудан студенттер менен мектептердин жогорку класстарынын окуучулары үчүн илимий монографияларын, окуу куралдарын жазды. Асан Заркунов кыргыз элине таланттуу жазуучу катары да таанымал. Анын калемине таандык «Сыйкырдуу ариптер» повесттер жыйнагы (1977), «Жоокердин жары», «Жоогазындар» пьесалары жана 1999-жылы «Манас таануу» боюнча 10-11-класстар үчүн программа даярдады, мектептерде ошол программа менен сабак өтүлүүдө. «Тыныбек манасчы» 2001-ж., «Мектепте Тыныбек манасчы боюнча сабак өтүүнүн айрым жолдору» 2002-ж. «Актан Тыныбек уулунун «Манас» айтуу керемети» 2003-ж., «Теңири Манас» эпостун кара сөздөгү варианты» 2004-ж., «Тыныбек Манасындагы мифтердин мааниси» 2005-ж. деген эмгектери басмадан жарык көрдү. Мына ушундай эмгектерди окуган ар бир студент илим үйрөнүп, көкүрөгүнө билим жыйнады [2].

Асан Заркуновдун окумуштуу катары Манас таануу илимине кошкон салымы абдан чоң болду. 2001-жылы залкар манасчы Тыныбек жөнүндө жазган көлөмдүү монографиясы «Манас» эпосун жана манасчыларды изилдөө боюнча өзүнчө бир көрүнүктүү илимий эмгек болуп калды.

Тыныбек «Манасты» ийине жеткире ушунча кенен айткан эбегейсиз терең чечмелеп, эпостун үч бөлүмү менен чектелбестен айтылган окуяларды өзүнчө бөлүктөргө бөлүп, каармандардын сыпатын кылайып калгырылбаган кейпнде, кырк чоронун, дегеле

«Манастагы» ар бир кейпкердин (каармандардын) тукум-жураатын, өмүрдөн-өмүр улаган муун-урпактарын терип-тепчип берилип олтуруп, эрип балкып олтуруп уккандарды баянга руху менен аралаштыра алган. Мисал катарында «Алмамбеттин арманы», «Каныкейдин арманы» окуяларынын кебине кеп, көркүнө көрк кошуп келиштирген. Оозун ачып эле койсо, адамды өзүнө оп тарткан окуялардын, киши акылы жетпес, бирок да укмушуна адамды куп гана ынандырган, «Манас» айтканда бийик оболонгон демде бөксөрбөй жүрүп олтурушу Тыныбек акын эмес ыйыкта. Сыдыргыга салгандай шыр кеткен, көркөм маңыздуу ыр саптары Тыныбекте. Ал ырдан асман тиреген

алтын тоо кураган, адам таппас сөз берметтери менен токулган. Манас баатырга «Манас» ырлары менен адамдын колунан келбес Тыныбектин гана акылынан жаралган өлбөс-өчпөс залкар эстелик тургузушкан.

Өткөн XIX кылымдын экинчи жарымында кыргыз элинде манасчылык атак-даңкы таш жарган Тыныбек Жапый уулу. Анын өнөр кудурети өтө зор болду. Ал «Манас» жомогуна жана анын аманчылыгы үчүн өмүрүн сайган, эрдик вазипасы атадан балага өтүп турган үч баатыр муун: Манас, Семетей, Сейтек жайынан айлап-жылдап айтып түгөтө албады.

Тыныбек «Манас» баатырдын баянын эле бир жолудан эмес эл жайлоого көчкөндөн баштап, эл кыштоого киргенде адат кылып, анда да кыскарта чаап айтыптыр. Ошондо Манас шердин окуясынан эл Тыныбек бери болгондо 6 ай Манас айткан. Ал эми Семетей баянын Манас баянынан да артык кылып көркөмдөп, андан да узак ырдаган. «Мен, Семетей баатырдан эле айттайынчы» – деп суранып турчу экен Тыныбек, эл анысына болчубу, – Манастын эл-жерди коргогон көйкашка эрдик баянын кайра-кайра сурап туруп алып, Тыныбек айласыздан элге «Манастын» окуяларынан күндөп-түндөп саймедиреп айтып берип турган.

Тыныбек тууралуу Тыныбектей залкар кептер айтылар. «Манас» унутулбагандан кийин, манасчы Тыныбек унутулбас, Тыныбекке багышталып терең, таамай, туура айтылган, илимий баалулугуна чең келбес эмгектерди мезгил кутуп турат [1].

Манас айтуу искусство экенин Асан Заркунов өзүнүн Тыныбектин өрнөгүндөгү эмгегинде көркөмдөп жеткирип кеткен. Тыныбектик эпизоддор өзүнчө китеп болуп чыкканда, көпчүлүк окурман да баам кылаар эле. Окуялардын эпостогу өсүү-өнүгүү логикасы ошого алып барган манасчыны ошол кездеги окуяларга жетелеп, тарыхый жагдай менен тегеренип, ойго келбей турган нукка багыттайт.

Мына жогорудагы эмгектерди жазып тим болбостон, кандидаттык диссертацияны «Чоң манасчы Тыныбек жана анын мурастары» деген темада жазып баштады, баштаган илимий ишин 2005-жылы 18-февралда ийгиликтүү коргоду. Ага 2006-жылы НМУнун (Нарын Мамлекеттик Университетинин) доценти, бир жылдан соң, тагыраагы 2007-жылы профессор наамы ыйгарылган.

Билим берүү тармагындагы үзүрлүү ишмердиги жана жетишкендиктери мамлекет тарабынан жогорку деңгээлде бааланып, 1977-жылы «Кыргыз ССРинин эл агартуу отличниги», 1988-жылы «СССРдин эл агартуусунун отличниги» төш белгилери менен сыйланган. 1993-жылы «Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген мугалими», 2004-жылы «Кыргыз эл мугалими» ардактуу наамдары ыйгарылган.

1995-жылдары Кыргызстан улуттук жазуучулар союзунун мүчөсү, ал эми 1997-жылдары Кыргызстан журналисттер союзунун мүчөсү болуп эмгектенген [3].

Жалпысынан алганда Асан Заркуновдун Манас тууралуу жазган эмгектеринде камтылган баатырлык, патриоттук жана мекенге болгон сүйүү, өмүр жана өлүм, кубаныч жана кайгы, адамкерчилик жана карөзгөйлүк сыяктуу турмуштун карама-каршылыктуу жактарын жаштардын тилине салып жөнөкөй жана мазмундуу чагылдырып, ар бир окуган окурмандын гумандуулук сезимин, турмушка болгон ой жүгүртүүсүн өзгөртө алган. Ошондой эле окурманга чынчылдык, акыйкаттык, айкөлдүк, жоопкерчилик, абийирдүүлүк, патриоттуулук, гумандуулук ж.б. адеп-ахлактык нормаларды каныктыруу менен инсандык бийик сапатка жетелей алган.

Кыргыз Эл Мугалими катары анын эмгектериндеги өзгөчө философиялык маанидеги чыгармасы катары «Сыйкырдуу Ариптер» чыгармасын педагогика илиминдеги билим берүүнүн жаңы эксперименталдык ыкмасынын башаты катары карасак болот. Андагы түшүнүк инсандын адеп-ахлагынын калыптанышынын пайдубалы, билимдин жана ой жүгүртүүнүн аркасында доордун нравалык климаты жакшыраарын, туура ой жүгүртүү үчүн педагогикалык билим берүүнүн орду жана жаштардын тарбия берүүдөгү ыкманын жаңыча стилде иштеп чыгуу аракетин көргөн. Мунун аркасында бүтүндөй бир

коомдун, өлкөнүн нравасын жакшыртууга мүмкүндүк бере турган педагогика илиминин дагы да заманбап талапка ылайык кылып, бир кылым кийинки муундун кабыл алуусуна шайкеш кылган анын көрөгөчтүгү агайыбыз Асан Заркуновдун Кыргыз Эл Мугалимдери наамын алуусуна шарт түзгөн жана зоболосун бийик көтөргөн.

Ошондой эле агайдын эксперименталдык сабагында формалдуу эмес окутуунун бир түрү колдонулуп, практикалык үйрөнүүнүн эркин формасын пайдалануу менен окуучуларга түшүнүксүз болгон учурларды талкуунун негизинде окуучулардын, студенттердин өздүк тажрыйбаларынан жана ой жүгүртүүлөрүнөн эң жакшы үйрөнөөрү белгилүү экендигин тастыктаган.

Жыйынтыктап айтканда Кыргыз Эл мугалими Асан Заркунов, өзүнүн эмгек жолунда педагогика илимине гана эмес, Кыргыз элинин руханий өсүп-өнүгүшүнө кошкон салымы, жана дагы тарыхый мурасыбыз болгон Манас Эпосунун Тыныбектин варианты боюнча жазып калтыруусу анын эбегейсиз ары талант, ары патриот инсан экендигинен кабар берип турат.

Колдонулган адабияттар

1. Заркунов А. Тыныбек Манасчы. – Нарын, 2001.
2. Кыргыз Республикасынын жазуучулары // Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик интеллектуалдык менчик кызматы (Кыргызпатент) / Түзүүчүлөр: М. Ааматов, А.Чекиров, Ө.Калыева. – Бишкек, 2011, т.2, 456-б.
3. Нарын облусу. Энциклопедия / Жооптуу редактор Ү.Асанов. – Бишкек: КЭ-нин Башкы редакциясы, 1998, 420-б.
4. Википедия. – Режим доступа: <https://ky.wikipedia.org/wiki/>
5. Асан Заркунов // Кут-Билим, 08.07.2019. – Режим доступа: <https://kutbilim.kg/news/inner/nekrolog-asan-zarkunov-ky/>
6. Дөөлөтбакова Р.Ж. Мамлекеттик тил жана мурас укугу // Вестник КНУ, 2023, № 1(113), 71-77-бб.
7. Сулайманова Р.Т., Нурбаева А. Кыргыз Республикасынын эл мугалимдери // Вестник КНУ, 2023, №2 (114), 64-68-б.